

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ СТВОРЕННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДНЗ**Ірина Карабаєва**

Київ

У статті на основі аналізу наукової літератури надається характеристика сучасним підходам до визначення поняття розвивальне освітнє середовище. Розкривається структура феномену «розвивальне освітнє середовище». Виокремлюються основні компоненти й етапи формування розвивального освітнього середовища та критерії його оцінювання.

Ключові слова: середовище, розвивальний, освітній, розвивальне освітнє середовище.

Метою статті є на основі аналізу наукової літератури охарактеризувати сучасні підходи до визначення поняття дослідження, виокремити основні компоненти й етапи формування розвивального освітнього середовища та критерії його оцінювання.

Структура феномену «розвивальне освітнє середовище» включає три основні компоненти: провідний – «середовище» та поняття, які характеризують його ознаку, – «освітнє», «розвивальне».

Середовище – це оточення, сукупність природних, предметних та соціальних умов, в яких дитина зростає, опановує науку життя, стає компетентною особистістю з притаманними їй індивідуальними особливостями. Це поле соціальної і культурної діяльності, образ життя, сфера передачі і закріплення соціального досвіду, культури, субкультури, розвитку творчості. Отже, оперуючи поняттям «середовище», мають на увазі все, що оточує дошкільника. Довкілля як цілісність або певну частину цієї цілісності [1, 116]. Ю. Мануйлов говорить про те, що середовище це те, посеред чого перебуває суб'єкт, за допомогою чого формується його спосіб життя, що опосередковує його розвиток, і «усереднює» особу [2]. Середовище – сукупність умов, що оточують людину та взаємодіють з нею як з організмом і особистістю. Середовище може бути найближчим (родина, сім'я, родичі, друзі), далеким (суспільний устрій), зовнішнє, внутрішнє, пасивне, активне, актуальне, розвивальне [3, 12].

У психолого-педагогічній літературі термін «середовище» з'явився в 20-ті роки ХХ століття, коли достатньо часто використовувалися поняття «педагогіка середовища» (С. Шацький), «суспільне середовище дитини» (П. Блонський), «оточуюче середовище» (А. Макаренко). Вченими того періоду доводилося, що об'єктом впливу педагога повинна бути не сама дитина, не її риси (якості), а умови, в яких вона існує. До зовнішніх умов учені відносили середовище, оточення, міжособистісні відносини, діяльність, а до внутрішніх умови – емоційний стан дитини, її ставлення до самої себе, життєвий досвід, установки.

Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Давидов стверджували, що від того, в яких взаєминах з середовищем знаходиться дитина, з урахуванням змін, які відбуваються в ній і в середовищі, залежить динаміка її розвитку, формування якісно нових психічних утворень. Ставлення дитини до середовища визначає і її активність у ньому [4].

Отже, психологія розуміє середовище як умову, процес і результат творчого саморозвитку особистості. А з точки зору педагогіки, середовище – це умова життєдіяльності дитини, формування ставлення до базових цінностей, засвоєння соціального досвіду, розвиток життєво необхідних особистісних якостей, спосіб трансформації зовнішніх відносин у внутрішню структуру особистості, задоволення потреб суб'єкта.

Поняття «освітнє», що характеризує ознаку у словосполученні «освітнє середовище», визначається трактуванням його базового поняття «освіта» – що забезпечує можливості для формування духовного обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, процес формування обличчя людини [5, 241].

Набув поширення і термін «освітнє середовище» (Є. Бондаревська, В. Веснін, Л. Кепачевська, І. Левицька, А. Лукіна, І. Улановська), зроблені намагання класифікувати освітні середовища та дати єдине визначення цієї дефініції.

Так, А. Каташов узагальнює різноманітні підходи до визначення поняття «освітнє середовище навчального закладу» та розглядає його як сукупність духовно-матеріальних умов функціонування закладу освіти, що забезпечують саморозвиток вільної і активної особистості, реалізацію творчого потенціалу дитини. Освітнє середовище, на думку цього автора, виступає функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між якими встановлюються тісні різнопланові групові взаємозв'язки, і може розглядатися як модель соціокультурного простору, в якому відбувається становлення особистості [6].

У результаті досліджень В. Ясвін робить висновок, що освітнє середовище це система впливів і умов формування особистості за заданим взірцем, а також можливостей для її розвитку, що є в соціальному і просторово-предметному оточенні [7, 14]. Як зазначає В. Ясвін, тип освітнього середовища визначається умовами і можливостями середовища, що сприяють розвитку активності (або пасивності) дитини, її особистісної свободи (або залежності). Дослідник стверджує, що освітнє середовище не має чітко фіксованих меж. Останні визначаються самими суб'єктами освітнього процесу (керівниками освітньої установи, педагогами, батьками, дітьми). В. Ясвін стверджує, що кожен визначає межі власного освітнього середовища [7, 193].

Отже, у науковій літературі поняття «освітнє середовище» розглядається, по-перше, у вимірах соціальної педагогіки як єдність дій навчальних закладів, сім'ї, позашкільних державних та громадських установ, інформаційно-культурного середовища; по-друге, як сукупність матеріальних вимог у відповідності з педагогічними, ергономічними, санітарно-гігієнічними вимогами до навчально-виховного процесу; по-третє, як різноманітний, різнорівневий світ, який оточує людину, формує її уявлення про цей світ, ставлення до людей, довкілля, навколишньої дійсності.

Поняття «освітнє середовище», як відзначає О. Малихіна, – одне з ключових для психолого-педагогічної науки. Дослідник відзначає, що слід ураховувати основні потреби і можливості розвитку, які забезпечують гармонійне виховання дітей. Це можливість задоволення таких потреб: фізіологічних; засвоєння групових норм та ідеалів; любові, пошани, визнання, суспільного схвалення; праці, значущої діяльності; збереження і підвищення самооцінки; пізнавальної потреби в особливій галузі інтересів; в естетичному оформленні навколишнього оточення; в самостійному впорядкуванні індивідуальної картини світу; в оволодінні все більш високим рівнем майстерності; в самоактуалізації та ін. [8, 15].

К. Крутій вважає, що змістовні характеристики освітнього середовища закладу освіти визначаються тими внутрішніми завданнями, які вона ставить перед собою. Набором та ієрархією цих завдань визначають зовнішні (доступні спостереженню й фіксації) характеристики освітнього середовища. До них належать й інші критерії, які умовно вчена поділяє на такі: змістові (рівень і якість культурного змісту), процесуальні (стиль спілкування, рівень активності), результативні (розвивальний ефект) [9].

В. Ясвін підходить до аналізу освітнього середовища з позиції системи параметрів, що дають можливість моделювати й проектувати, а також оцінювати якість освітнього середовища. Вчений виокремлює чотири «базових» параметри опису: широта, інтенсивність, міра свідомості та стійкість, а також чотири параметри «другого» порядку: емоційність, узагальненість, домінантність, соціальна активність.

Дослідники Ю. Кулоткін, С. Тарасов під освітнім середовищем розуміють систему ключових факторів, що визначають формування й розвиток дитини.

Аналіз визначень дає змогу зробити висновок про те, що освітнє середовище є сукупністю соціально-психологічної, педагогічної, інформаційної, технічної та інших підсистем, які забезпечують досягнення мети навчально-виховного процесу; сукупність матеріальних, духовних та суспільних умов здійснення освітнього процесу.

Освітнє середовище впливає на всі підсистеми особистості: біологічну – збереження та розвиток здоров'я; психічну – забезпечення психічної стабільності, психогігієни, захисту особи від негативних впливів; соціальну – органічне включення в систему соціальних відносин [10, 58].

Отже, освітнє середовище це той простір, що оточує дитину і з яким вона постійно взаємодіє. При цьому вчені зазначають, що освітнє середовище обов'язково має бути розвивальним.

Поняття «розвивальне середовище» було введено Дж. Равеном як простір розвитку компетентності. За словами Дж. Равена, у такому середовищі люди мають можливість прагнути до цілей, які їх цікавлять, і у процесі їх досягнення розвивати свою компетентність.

Розвинути – означає посилити, дати можливість проявитися та зміцнитися, набутти зрілої форми, відповідної певному віку, окультурити, використати всі можливості для вдосконалення когось – чогось. За цією логікою розвивальним є таке предметне, природне та соціальне середовище, яке не гальмує природних життєвих виявів дитини, сприяє їх реалізації, становленню, вдосконаленню [1, 116].

У широкому контексті розвивальне освітнє середовище являє собою будь-який соціокультурний простір, у рамках якого стихійно або з різним ступенем організованості здійснюється процес розвитку особистості. З позицій психологічного контексту, на думку Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, Д. Ельконіна, Л. Занкова, О. Леонтьєва розвивальне середовище – це певним чином упорядкований освітній простір, в якому здійснюється розвивальне навчання.

Щоб освітнє середовище мало розвивальний характер, воно повинно забезпечити комплекс можливостей для саморозвитку суб'єктів навчального процесу (дітей і педагогів). Такий комплекс, на думку В. Ясвіна [7], включає три структурні компоненти: просторово-предметний (приміщення для занять); соціальний (характер взаємодії суб'єктів навчальної діяльності); психодидактичний (зміст і методи навчання, обумовлені метою і завданням навчального процесу).

Розвивальне освітнє середовище передбачає спрямованість принципів, методів, форм організації освіти й навчання на досягнення найбільшої ефективності розвитку пізнавальних можливостей дітей. Спираючись на незавершені цикли психічного розвитку дитини, розвивальне середовище формує розумові здібності, самостійність дітей, інтерес до навчання тощо. Ю. Кулюткін, досліджуючи особливості формування розвивального освітнього середовища, обґрунтовує його вплив на розвиток особистості. Формування розвивального освітнього середовища означає орієнтацію змісту, форм, методів, засобів, характеру взаємодії учасників навчально-виховного процесу на особистість дитини, що сприяє розвитку її інтелектуального, творчого, духовного потенціалу, емоційно-вольових якостей, мислення, загальної культури, формуванню здатності особистості до самостійної, активної діяльності. Організація розвивального освітнього середовища загалом містить: створення атмосфери доброзичливості; орієнтації на більш підготовлених суб'єктів навчання; надання можливості дітям самостійно працювати [10].

Розвивальне освітнє середовище у своєму розвитку проходить три етапи: становлення, функціонування, удосконалювання. Етап становлення характеризується розробкою відповідної концепції й програми розвитку, формуванням необхідної документації, створенням органів управління, визначенням фінансових і матеріальних можливостей, пошуком додаткових джерел фінансування. Другий етап характеризується створенням необхідних умов для плідного функціонування позначеного середовища, залученням до роботи найбільш підготовлених і творчих кадрів, батьків, які розуміють і підтримують концепцію розвитку цього середовища. Етапу вдосконалення освітнього середовища відповідає постійний пошук ефективних засобів його розвитку, проведення інноваційної дослідницької роботи, поширення додаткових освітніх послуг відповідно до потреб учасників педагогічного процесу.

Окрім того, здатність педагога віддавати пріоритет дитині – важлива умова створення розвивального середовища. Бо центральною фігурою освітнього процесу є дитина, тому і зусилля належить підпорядковувати саме її інтересам (оскільки інтереси дитини і дорослого не завжди збігаються). Створюючи розвивальне середовище увагу необхідно акцентувати на найважливіші для особистісного зростання дошкільника параметри – світогляд дитини, її самосвідомість, переживання, прояви довільної поведінки, базові особистісні якості, інтереси та потреби [1, 117].

Для оцінки й аналізу розвивального освітнього середовища найчастіше використовують полярні характеристики останнього: демократичність – авторитарність

відносин, активність – пасивність дітей, творчий – репродуктивний характер передачі знань, вузькість – багатство культурного змісту тощо.

На основі базових властивостей розвивального освітнього середовища теоретично визначають систему *критеріїв* оцінки ефективності його функціонування:

- 1) можливості освітнього середовища забезпечити гармонійний розвиток дітей;
- 2) результативність творчої та дослідницької діяльності дітей;
- 3) створення умов для самореалізації особистості в творчій діяльності;
- 4) здатність середовища задовольнити комплекс потреб дитини і сформувати в неї систему соціальних і духовних цінностей.

У дослідженнях В. Давидова, В. Лебедевої, В. Орлова, В. Панова [13] розглядається поняття про розвивальне освітнє середовище, суттєвими показниками якого виступають наступні характеристики: кожному віку дитини відповідають певні психологічні новоутворення; навчання дітей відбувається на основі провідної діяльності; продумані, структуровані взаємозв'язки з іншими видами діяльності.

Усі означені умови можна систематизувати по трьох групах.

Перша група – простір взаємодії суб'єктів освітнього процесу, який включає в себе: урахування суб'єктами потреб один одного; створення доброзичливої атмосфери у ставленні один до одного; реалізація педагогами функції помічника, консультанта.

Друга група – простір прояву базових характеристик розвивального освітнього середовища, який включає в себе: відкритість, варіативність, креативність, технологічність, культурну спрямованість, стабільність освітнього середовища.

Третя група – простір використання суб'єктами освітнього процесу ресурсів розвивального освітнього середовища, який включає в себе: матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу, професіоналізм педагогів, сформованість партнерських взаємовідносин дорослих і дітей [14].

Однією з основних умов створення в дошкільних навчальних закладах будь-якого типу розвивального освітнього середовища для дітей дошкільного віку є опора на особистісно орієнтовану модель взаємодії між педагогом і дітьми. Це означає, що: пріоритетною метою виховання є формування гармонійної і всебічно розвиненої особистості; завдання педагога полягає в забезпеченні інтересів дитини, в задоволенні її природних нахилів і потреб; дорослий у своїй педагогічній діяльності керується положенням: «Не поруч, не над, а разом» [1].

Отже, розвивальне освітнє середовище – відносно нове поняття, що ввійшло в тезаурус педагогіки та психології лише в останнє десятиліття. Його зміст не можна вважати однозначно визначеним і сталим, але більшість фахівців використовують поняття розвивального освітнього середовища для цілісного опису специфічних особливостей конкретного освітнього навчального закладу.

Узагальнення різноманітних підходів до визначення поняття дозволяє зробити висновок, що розвивальне освітнє середовище сучасного закладу освіти – сукупність духовно-матеріальних умов функціонування закладу освіти, що забезпечують саморозвиток вільної й активної особистості, реалізацію творчого потенціалу дитини. Розвивальне освітнє середовище є функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між якими встановлюються тісні різнопланові взаємозв'язки, і може розглядатися як модель соціокультурного простору, де відбувається становлення особистості.

Організація освітнього розвивального середовища визначається як забезпечення сукупності умов, пов'язаних з матеріально-технічним і програмно-методичним забезпеченням навчально-виховного процесу; створенням умов творчої комфортної взаємодії дітей між собою, з педагогами, батьками; використанням різних методів і засобів активізації діяльності, яка забезпечує творчий розвиток особистості тощо.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження полягають у розробці критеріїв оцінки освітнього розвивального середовища дошкільного навчального закладу.

Література:

1. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук метод посібн. / наук ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. Журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
2. Мануйлов Ю. Концептуальные основы средового подхода в воспитании. / Юрий Степанович Мануйлов // Вестник Костромского государственного университета им.

Н. А. Некрасова. Серия: «Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика». – 2008. – Т. 14. – № 1. – С. 5-7.

3. Богуш А. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ / Алла Михайлівна Богуш, Наталія Василівна Гавриш – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 408 с.

4. Выготский Л. С. Собрание сочинений в 6 томах. Детская психология / Лев Выготский – М. : Просвещение – 1984. – Т. 4. – С. 234-236.

5. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д. – К. : Педагогічна думка, 2001.

6. Каташов А. І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею: автореф. дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / А. І. Каташов. – Луганськ, 2001. – 20 с.

7. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / Вітольд Альбертович Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.

8. Малихіна О. Особистісно зорієнтована модель навчання та її аксіологічна сутність / О. Малихіна // Рідна школа. – 2002. – № 10. – С. 15–16.

9. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу: монографія: у 2-х ч. / Катерина Крутій. – К. : Освіта – 2009 – Ч. 1. – 302 с.

10. Кулюткин Ю. Образовательная среда и развитие личности / Ю. Кулюткин, С. Тарасов // Новые знания. – 2001. – № 1. – С. 6-7.

11. Беляев Г. Педагогическая характеристика образовательной среды в различных типах образовательных учреждений / Г. Беляев. – М. : ИЦКПС, 2000. – 288 с.

12. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

13. Петровский В. Построение развивающей среды в дошкольном учреждении / В. Петровский, Л. Кларина, Л. Смывина, Л. Стрелкова // Дошкольное образование в России / под ред. Р. Стеркиной. – М. : АСТ, 1996. – С. 57–90.

14. Вишнякова-Вишневецкая А. К. Образовательная среда высшего учебного заведения как фактор развития личностных компетенций учащихся: дисс. канд. пед. наук. / Алла Константиновна Вишнякова-Вишневецкая. – Санкт-Петербург, 2010.

В статье на основе анализа научной литературы представлена характеристика современных подходов к определению понятия образовательно-развивающая среда. Раскрывается структура феномена «образовательно-развивающая среда». Выделяются основные компоненты и этапы формирования образовательно-развивающей среды и критерии её оценивания.

Ключевые слова: среда, образование, развивающий, образовательно-развивающая среда.

In the article on the basis of analysis of scientific literature description of the modern going is presented near determination of concept educationally-developing environment. The structure of the phenomenon opens up «educationally-developing environment», that includes three basic components: an anchorman is an environment and concepts that characterize him – «education» «developing». Basic components and stages of forming of educationally-developing environment and criteria of her evaluation are distinguished.

Key words: an environment, education, developing, educationally-developing.